

RENDŐRI ETNIKAI PROFILALKOTÁS AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD HATÓSÁG ELŐTT

A közelmúlt stratégiai perei közül kiemelkedik az Egyenlő Bánásmód Hatóság által egy jegyző jelzése alapján hivatalból kezdeményezett, a Magyar Helsinki Bizottság mint közérdekű igényérvényesítő részvételével a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság ellen lefolytatott eljárás, amely a rimóci roma¹ lakossággal szemben alkalmazott aránytalan rendőrségi intézkedési gyakorlat miatt folyt 2012-ben.² A kezdeményezés, amely az etnikai profilalkotás néven ismert rendőrségi gyakorlat értékelését egy kvázi bírói hatóság elé viszi, és ezzel kísérletet tesz annak kiküszöbölésére, egyúttal egy újabb eleme annak a folyamatnak, amelyben közérdekű igényérvényesítőként egy emberi jogi civil szervezet az antidiszkriminációs törvény³ fogalmainak dinamikus értelmezésével kísérletet tesz arra, hogy a jogalkalmazó újabb és újabb tényállásokra terjessze ki a törvény alkalmazását. Korábban már két hasonló ügy is eljutott a Legfelsőbb Bíróságig. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság az edelényi polgármester, a Magyar Helsinki Bizottság pedig a kiskunlacházi polgármester „cigányozó” kijelentései kapcsán érvelt amellett, hogy az antidiszkriminációs törvény zaklatás tényállása alkalmazható a gyűlöletbeszédre, és ezáltal a jogi fellépés olyan formái nyílhatnak meg, amelyekre a büntetőjogi és polgári jogi eljárások (az Alkotmánybíróság döntései értelmében⁴) egyaránt alkalmatlannak bizonyultak.⁵

A kisebbségeket érintő hátrányos megkülönböztetés lehet nyilvánvalóan törvénytörő, szándékos magatartás eredménye, de tendenciózusan alkalmazott (látszólag) jogszerű eljárások következménye is. Ez utóbbi kategóriába tartozik az etnikai profilalkotás vagy etnikai ismérveken alapuló kiválasztás; azaz, az etnikai hovatartozás és a kriminalitás feltételezett összefüggéseire épülő, az egyes nemzeti-etnikai-vallási csoportok fokozott ellenőrzését eredményező rendészeti eljárás, amely nem feltétlenül igényel ugyan egyéni rasszista vagy xenofób szándékot, mégis hátrányos megkülönböztetést eredményez.⁶ A lényege, hogy az intézkedés a célszemély – esetleg vélt – nemzeti-etnikai-faji hovatartozásán alapul, nem pedig a hagyományos gyanúokok valamelyikén. Tehát az igazoltatás vagy egyéb rendőri intézkedés alapja ezekben az esetekben nem elsősorban a terhelt viselkedése, hanem az érintett személy etnikai hovatartozásán alapuló, az adott csoport magas kriminalitását feltételező, racionálisnak tűnő elképzelés.

A profilalkotás a bűnüldözésben bevett és jogszerű eszköz a lehetséges elkövető személyiség típusának, személyiségképezetnek megalkotására, hogy a nyomozóhatóság a rendelkezésre álló hiányos információk alapján az erőforrások koncentrált felhasználása érdekében leszűkíthesse a potenciális bűnelkövetők körét.⁷ Az etnikai (alapú) profilalkotás az etnikai vagy faji hovatartozás ismérvein alapuló kiválasztással jár, ami a rendészeti gyakorlatban úgy jelentkezik, hogy az intézkedő rendőrök külső jegyek alapján határozzák meg, hogy kit igazoltatnak, kit állítanak elő, illetve kivel szemben alkalmaznak valamilyen egyéb intézkedést. A módszer összefüggést feltételez bizonyos tulajdonságok és bizonyos bűncselekmények elkövetése között, tehát azt vélelmezi, hogy meghatározott társadalmi-etnikai csoporthoz tartozó személyek nagyobb valószínűséggel követnek el bizonyos típusú bűncselekményeket. Az etnikai profilalkotás nemcsak jogellenes, de kevésbé eredményes, mint a hagyományos gyanúokokon alapuló profilalkotás.

A Magyar Helsinki Bizottság (MHB) az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) előtti, a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitánysággal szembeni ügyében megfogalmazott álláspontja szerint Rimócon a kerékpárok felszerelési hiányosságai miatt kiszabott helyszíni bírságok nyolc hónapra kiterjedő vizsgálata és a megbírságot személyek feltételezett etnikai hovatartozásával történő összevetése alapján megállapítható, hogy a rendőrség közvetlen hátrányos megkülönböztetést alkalmazott a kerékpárral közlekedő helyi illetőségű romákkal szemben.

A Vizsgálat Módszertana⁸

Az eljárás során alkalmazott stratégia és az érvelés alapjául szolgáló vizsgálati módszertan egyaránt unikus. Az MHB beadványának alapjául két adatelemzés szolgált: egyrészt a rendőrség által az érintett időtartam alatt kiállított helyszínbírság-nyomatványok elemzése, másrészt pedig a Szécsényi kistérségben élő romák arányára vonatkozó következtetések.

A Helsinki Bizottság az EBH – a hivatalból megindított eljárása keretében a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság számára előírt – adatigénylésének köszönhetően jutott hozzá a helyszínbírság-nyomtatványokhoz, amelyek tartalmazták az eljárás alá vont személyek adatait; így nevét, anyjuk nevét és lakcímét. E személyes adatok ismerete tette lehetővé azt, hogy a roma származásra vonatkozó következtetést a közérdekű adatigénylő megtegyje. Ez a körülmény – tehát, hogy csak egy kvázi peres eljárás keretében lehet ilyen jellegű, a roma származást valószínűsítő személyes adatokhoz hozzájutni – ugyanakkor a jogérvényesítés eljárási akadályát is jelenti, hiszen a nevek és lakcímek hiányában sokkal nehezebb az etnikai hovatartozást – és így az egyenlő bánásmód megsértését is – valószínűsíteni egy adott jelenség vagy település kapcsán, még akkor is, ha az a laikus szemlélő számára egyértelmű.

A vizsgált időszakban (2011. január 1. és szeptember 5. között) a rendőrség által a helyszíni bírságokról és feljelentésekről készített statisztikai kimutatás szerint 182 kerékpárossal vagy gyalogossal szemben intézkedtek a Szécsényi kistérség rendőrei. A 182 db helyszínbírság-nyomtatvány tanúsága szerint 138 helyszíni bírságot a kerékpár felszerelési hiányosságai miatt szabtak ki, 19-et ittas kerékpározás miatt.

A Magyar Helsinki Bizottság munkatársai ezeket az adatokat vetették össze a 2001-es népszámlálás szerinti, valamint az ELTE Társadalomtudományi Karának általános szociális munkás hallgatói által 2004–2005-ben felvett,⁹ továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Gyermekszegénység Elleni Programjának¹⁰ a szécsényi kistérségben élő gyermekes családok reprezentatív mintáiból következtethető, a térségben a roma lakosság népességen belüli arányára vonatkozó adatokkal.

A helyszínbírság-nyomtatványok az alábbi, az eset szempontjából releváns adatokat tartalmazzák: a szabálysértés megnevezése; az elkövetés pontos dátuma és időpontja; az elkövetés helye; az eljárás alá vont személy vezetékneve és keresztnéve; az eljárás alá vont személy anyjának vezetékneve és keresztnéve; az eljárás alá vont személy lakhelye; a Szécsényi Rendőrkapitányság által alkalmazott szankció. Az MHB a statisztikai kimutatásban azt is feltűntette, hogy a rendelkezésre bocsátott helyszínbírság-nyomtatványok alapján az eljárás alá vont személy az adott időszakban követett-e el más, hasonló szabálysértést.

Ez az adatmennyiség alkalmasnak bizonyult arra, hogy a Magyar Helsinki Bizottság munkatársai következtetéseket vonjanak le a rendőrségi intézkedési gyakorlat etnikai dimenzióiról, ugyanis az intézkedés alá vont személyek vezeték- és keresztnéve, valamint lakóhelye alapján valószínűsíteni tudták, hogy az adott személyt a faluban romaként tartják-e számon. Ennek során köztudomású tények; a korábbi rimóci jegyző és a polgármesteri hivatal dolgozói általa közvetített nyilatkozata, valamint a szécsényi kistérségben a Magyar Tudományos Akadémia Gyermekszegénység Elleni Programjában dolgozó, a roma közösséget jól ismerő helyi szakemberek (Biztos Kezdet Gyerekházak munkatársai, iskolai koordinátorok, szociális munkások) által adott információk alapján határozták meg azokat a neveket és lakóhelyeket, amelyek helyben jellemzően romák által viselt névnek, illetve romák által lakott utcáknak minősülnek, és ekként valószínűvé teszik, hogy az adott személy roma, illetve „romának számít”.¹¹

Tekintettel arra, hogy a bíróságok bevett gyakorlata alapján a helyszínen dolgozó szakemberek vagy ott élő személyek nyilatkozata, a név és a lakóhely beazonosítása megfelelő valószínűsítést jelent ahhoz, hogy az adott személy vagy személyek romának tekinthetőek,¹² az eljárásban a Magyar Helsinki Bizottság munkatársai a helyi köztudomás és a szakemberek nyilatkozata alapján összegyűjtötték azokat a vezetékneveket, amelyek viselői valószínűsítően romák. A Bada, Bangó, Berki, Csemer, Csík, Farkas, Gazsi, Gáspár, Lakatos, Oláh, Pikács, Pusoma, Rác, Szörös, Tupi nevek tipikusan és szinte kizárólag a roma közösségben lelhetőek fel, az ezeket a neveket viselőket a Helsinki Bizottság romának tekintette. További vezetéknevek is gyakoriak a helyi roma közösségben, az ezeket viselőket azonban csak akkor sorolták a valószínűsíthetően a romák közé, ha vagy anyjuk neve, vagy lakóhelyük is roma mivoltukra utal: Balázs, Csonka, Horváth, Petrovics.

A vizsgálat során ugyancsak a diszkriminációt valószínűsítő körülményként értékelték, ha az intézkedés alá vont személy lakóhelye a rimóci romatelepen – amely a település elkülönült, magaslati részén helyezkedik el – található. A következő utcák találhatók Rimóc e részén: Mikszáth, Magashegyi, Akác, Hunyadi, Dankó Pista.

A vezetéknevek és lakóhelyek „roma névként vagy címként” való azonosítása tulajdonképpen a diszkrimináció alapjául szolgáló helyszíni megfigyelést he-

EGY EMBERI JOGI CIVIL SZERVEZET AZ ANTIDISZKRIMINÁCIÓS TÖRVÉNY FOGALMAINAK DINAMIKUS ÉRTELMEZÉSÉVEL KÍSÉRLETET TESZ ARRÁ, HOGY A JOGALKALMAZÓ ÚJABB ÉS ÚJABB TÉNYÁLLÁSOKRA TERJESSZE KI A TÖRVÉNY ALKALMAZÁSÁT.

lyettesítette. Az egyenlő bánásmód érvényesülése természetesen abban a formában is ellenőrizhető lett volna, hogy a vizsgált időszakban a rendőri ellenőrzés helyszínein külső megfigyelő regisztrálja, hogy a kerékpárral közlekedő, a rendőrök által megállított és intézkedés alá vont személy az észlelése szerint roma-e. E megfigyelést váltotta ki a nevek és lakcímek (együttes) kategorizálása alapján az etnikai származásra vonatkozó következtetés.

A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Az eljárások etnikai aránytalansága a kerékpár felszerelésének hiányosságai miatt kiszabott helyszíni bírságokat tekintetében a rimóci lakosok vonatkozásában egészen nyilvánvaló: 36 olyan eset volt, amelynek elkövetője rimóci lakos, ez az összes ilyen jellegű szabálysértés 26%-a volt. A szám nem 36 különböző személyt takar, mert néhány érintettet többször is megbírságotak. Ez a tény azonban nem torzítja a következtetéseket, hiszen azt vizsgálták, hogy hány alkalommal került sor szankció kiszabására roma személlyel szemben. A 36 megbírságot személy közül 35 fő feltételezhetően roma. 34 bírsággal sújtott személynek mind a vezetékneve, mind lakóhelye az illető roma mivoltára utal. Mindössze két olyan személy volt a bírsággal szankcionáltak között, akinek a neve nem szerepelt a tipikus „roma neveket” tartalmazó fenti felsorolásban, ám egyikük a romák által lakott utcák egyikében élt. Egy olyan személy volt a bírságotak között, akinek sem neve, sem lakóhelye nem utalt arra, hogy az illető személy roma lenne. A fentiekből következően tehát egyértelműen valószínűsíthető, hogy a rendőrség a vizsgált időszakban – egy személy kivételével – kizárólag romákra szabott ki helyszíni bírságot a „kerékpár felszerelésének hiánya” szabálysértés miatt, ami 97,2%-os arányt jelent. Ez az arány jelentősen magasabb, mint a romák lakosságán belüli, legfeljebb 30% körüli aránya a településen.

A Magyar Helsinki Bizottság vizsgálata azonban tovább ment: a rimóci lakosok által a kerékpár felszereltségének hiányával megvalósított szabálysértések elkövetési helyét is áttekintették, és az alábbi megállapításokra jutottak: öt szabálysértést a romák által lakott utcákban követtek el (13,8%); további három szabálysértést Rimóc „belterületén” (8,3%), 17 szabálysértést a Rimócot és Szécsényt összekötő úton követtek el (47,2%), a fennmaradó 11 cselekmény elkövetési helye pedig Szécsény belterülete volt (30,5%). A fenti adatsorból az látszik, hogy a szabálysértések elkövetőinek közel felét a térségi központ (Szécsény) és a vizsgálat tárgyát képező

község közötti úton büntették meg. Ha a romák és a nem romák is nagyságrendileg ugyanolyan arányban, esetleg a lakossági arányoknak megfelelő számban közlekednek kerékpárral a települések között, akkor nyilvánvalóan kirívóan aránytalan a 97%-ban romákat sújtó bírságolás. Egy másik lehetséges magyarázat az aránytalanságra az lehet, hogy a romák gyakrabban indulnak Szécsénybe biciklivel, mint a nem romák, hiszen – a korábbi rimóci jegyzőtől származó információk szerint – előbbieknél olykor buszjegyre sincs pénzük. Az MHB helyszínen tartott vizsgálata alapján megállapította, hogy a kb. négy kilométeres útszakasz változatos domborzaton fut, több hosszú és viszonylag meredek emelkedő található benne, tehát minden bizonnyal csak azok közlekednek itt kerékpárral, akik más közlekedési eszköz igénybevételét nem engedhetik meg maguknak.

Ha a romák nagyobb szegénységben élnek Rimócon, mint a település lakosságának más nemzetiséghez tartozó tagjai, akkor feltételezhetően gyakrabban indulnak Szécsénybe biciklivel, mint nem roma falubeliek. Ezzel az eshetőséggel számolva szükségessé vált annak a vizsgálata, hogy a rendőrség milyen alapon jelölte ki ellenőrzési pontként a településeket összekötő, elsősorban roma kerékpárosok által használt útvonalat. Ha ugyanis olyan helyszínt jelölt ki, amelyet jellemzően inkább romák használnak, akkor ezzel nyilvánvalóan hozzájárult a bírságolási gyakorlat etnikai aránytalanságához, azaz, a helyszínekjelölés egyenlő bánásmódot sértő gyakorlatot jelenthet.¹³

Az MHB munkatársai áttekintették az ittas kerékpározás miatt helyszíni bírsággal sújtott személyek, illetve szabálysértések adatait is. Összesen 19 esetben büntetett a rendőrség az adott időszakban ittas kerékpárvezetés miatt a Szécsényi kistérségben. Az ittasan bicikliző személyek közül a korábban is alkalmazott teszt alapján 15,7% (3/19) volt roma, közülük egy sem volt rimóci lakos. Az ittas kerékpározás miatt helyszíni bírsággal sújtott személyek közül háromnak volt rimóci lakhelye, közülük egy sem lakott a „roma utcákban”, és egyikük neve sem szerepelt azon a listán, amely a roma neveket tünteti fel. Tehát valószínűsíthetően ezek a személyek nem voltak romák.

A rimóci romákat érintő 97%-os (a kerékpár felszerelésének hiánya) és 0%-os (ittas kerékpározás miatt kiszabott helyszíni bírság) arányok közötti kirívó különbség a Magyar Helsinki Bizottság álláspontja szerint azzal magyarázható, hogy utóbbi esetben a szabálysértés látható: az ittas biciklista imbolgva, bizonytalanul közlekedik (ezt támasztják alá az ittas kerékpározás miatt tett rendőri feljelentések

is, tudniillik valamennyi szövege azt tartalmazza, hogy az érintett „imbolyogva közlekedett”), míg a felszerelés hiánya nem állapítható meg minden esetben első ránézésre (figyelemmel a kerékpár haladási sebességére, vagy a kérdéses hiányosságra – pl. fékszerkezet hiánya).

Az utóbbi miatt megbüntetett kerékpárosok kiválasztásának oka ezért – szól az MHB érve – valószínűsíthetően a kerékpáros megjelenése, amely nyilvánvalóan magába foglalja a roma származásra utaló tényezőket is. A két százalékos érték közötti kirívó különbség ésszerű magyarázata az, hogy ittas kerékpározás esetén a rendőrök valószínűleg megállítanak minden, láthatóan szabálysértést elkövető személyt, és nemzetiségi szempontoktól függetlenül felelősségre vonják őket. Ezekben az esetekben egyébként a felelősségre vonás csupán az ittaság miatt történik meg, a kerékpár hiányosságai miatt nem, noha távolról sem biztos, hogy az ittasan kerékpározó személyek járműve minden esetben tökéletes felszereltségű. Emellett azt látjuk, hogy a Szécsényi kistérségben az ittas kerékpározás miatt megbírságoltak lakhelye földrajzilag sokkal arányosabb eloszlást mutat, mint a kerékpár felszerelésének hiánya miatt kiszabott bírságoké.

A rimóci lakhellyel rendelkező kerékpárosok vonatkozásában tett, közvetlen megkülönböztetésre vonatkozó következtetést megerősítik a kistérség többi településén alkalmazott, diszkriminatív rendőri gyakorlatra vonatkozó információk. Az ELTE Társadalomtudományi Karának hallgatói által felvett eredmények alapján megállapított lakosságon belüli roma arányokkal összevetve a bírságolási gyakorlatot, az MHB elemzése arra is rámutat, hogy ha magas a romák lakosságon belüli aránya a településen, akkor a bírságok száma is jelentős. Az arány Rimócon kivételesen magas: közel négyszer nagyobb a helyszíni bírsággal sújtott romák aránya, mint a lakosságon belüli arányuk. Azon a három településen (Hollókő, Nógrádsipek, Szécsényfalu), ahol a népszámlálási és az ELTE adatai alapján a legalacsonyabb a romák aránya, egyetlen bírságot sem szabtak ki. Szécsényben, a kistérség egyetlen városában nagyságrendekkel többen laknak (5800 fő), mint a többi kistérségi településen (400–1800 fő), a bírságok aránya azonban nem tükrözi a lakosságszámbeli eltérést. Ez is arra utal, hogy azt sokkal inkább az egyes településeken élő roma lakosság aránya befolyásolja: ahol ez feltételezhetően magas, ott gyakoribbak a bírságok. Az MHB munkatársai ezen információból is arra

következtettek, hogy a rendőrség az ellenőrzési tevékenységét kifejezetten a romák által sűrűn lakott településekre helyezte.

A Magyar Helsinki Bizottság munkatársai a települések domborzati jellegét is megvizsgálták, és megállapították, hogy nem a földrajzi jellemzők határozzák meg a bírságolás gyakorlatát, azaz nem arról van szó, hogy a magasabban fekvő településeken kevésbé használnak biciklit a lakosok. Például Nógrádmegyeren az összlakosság 1600 körüli, magas a roma lakosság aránya,¹⁴ és a kiszabott bírságok száma is (25 db). Varsányban ugyanennyien laknak, de a roma lakosok aránya jelentősen alacsonyabb,¹⁵ és a bírságok száma is (2 db). Nógrádmegyer magasabban fekszik, és a domborzata is változatosabb, mint a sík területen fekvő Varsányé. Ha ugyanezt az összehasonlítást a szomszédos – és nagyjából azonos domborzati viszonyok által jellemzett – Varsány és Rimóc¹⁶ vonatkozásában tesszük meg, akkor az okozati összefüggés az etnikai hovatartozás és a fokozott hatósági figyelem, illetve szankcionálás között még inkább valószínűsíthető.¹⁷

A tendenciózus rendőrségi eljárás valószínűsítése céljából a Magyar Helsinki Bizottság arra vonatkozóan is végzett vizsgálatokat, hogy egyrészt nem csak romák járnak kerékpárral, hanem ez általános a vizsgált településeken (ezt az ittas kerékpárosokkal szembeni intézkedésekre vonatkozó fenti adatok is bizonyítják), továbbá, hogy nem csak a roma lakosok kerékpárjai hiányos felszereltségűek.

Ez utóbbinak alátámasztására elsőként internetes keresést végeztek. 2011 májusában maga a rendőrség tájékoztatott arról, hogy Nógrád megyében egy közbiztonsági program keretében átvizsgált 1132, általános iskolások által használt kerékpárból mindösszesen 703 darab kerékpár felelt meg a hatályos törvényben meghatározott műszaki feltételeknek.¹⁸ (Az MHB beadványa szerint nincs ok feltételezni, hogy a gyermekek által használt kerékpárok rosszabb állapotúak lennének a felnőttekéknél, sőt, még az is megkockáztatható, hogy a szülők több figyelmet fordítanak gyerekekük biztonságára, mint a sajátjukra.)

A Magyar Helsinki Bizottság munkatársai emellett egy internetes hirdetési újságban¹⁹ is rákerestek a Nógrád megyében eladásra kínált használt kerékpárokra: 16 bicikli tekintetében (egy hirdető két különböző kerékpárról közölt fényképeket) a weboldalra feltöltött fotók valamennyi esetben pontos képet adtak arról, hogy a kerékpárok rendelkeznek-e a

A KISEBBSÉGEKET ÉRINTŐ HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS LEHET NYILVÁNVALÓAN TÖRVÉNYSÉRTŐ, SZÁNDÉKOS MAGATARTÁS EREDMÉNYE, DE TENDENCIÓZUSAN ALKALMAZOTT (LÁTSZÓLAG) JOGSZERŰ ELJÁRÁSOK KÖVETKEZMÉNYE IS.

szükséges felszereléssel, azaz csengővel, első lámpával, hátsó lámpával vagy fényvisszaverővel. (A fékszerkezet állapotát nem lehetett megállapítani.) A 16 kerékpárból csupán kettő olyan volt, amely valamennyi szükséges felszereléssel rendelkezett, ez 12,5%-os arányt jelent. (Az MHB szerint nem élet-szerű az a helyzet, hogy az eladó a fényképezésen kívüli időben a kerékpáron olyan felszereléseket is használt volna, amelyek a fotózás idején nem voltak a biciklin; sőt vélhetően a lehető legjobb színben, állapotban, a legteljesebb felszereltségében kívánta bemutatni kerékpárját.) Az MHB beadványában azt vélelmezte, hogy a kerékpárok felszereltségének tekintetében a helyzet az egyes települések vagy kistérségek vonatkozásában is hasonló lehet. Továbbá azt is feltételezhetjük, hogy az interneten azok hirdetnek, akik jellemzően saját maguk rendelkeznek internetes eléréssel, tehát jobb szociális helyzetben vannak: az MHB-nak alapos oka volt tehát feltételezni, hogy nem a Szécsényi kistérség romatelepein élő állampolgárok hirdeteiről volt szó.

Érvelésüket alátámasztandó, 2012. március 6-án a Magyar Helsinki Bizottság egy munkatársa Rimócra utazott, ahol tucatnyi fényképet készített a településen letámasztott kerékpárokról. Ezek tanúsága szerint a rimóci utcákon, a szociális boltnál, az azzal szemben lévő – áruít egy kertben kínáló – boltnál, a közösségi háznál, az általános iskolánál, a helyi Coop áruháznál, a Petőfi Sándor utcánál található büfénél, és postánál, a patikánál, a takarékpénztárnál, a vegyesboltnál, a sportcsarnoknál, valamint a polgármesteri hivatalnál a látogatás időpontjában található 22 kerékpár közül 18 hiányos felszereltségű volt, és csupán négy volt kifogástalan (amennyiben a csengőt és a lámpák meglétét vizsgáljuk), tehát a rendőrség a kerékpárokat használók 81%-át büntethetné szabálysértés elkövetése miatt.

Az MHB munkatársa azt is dokumentálta, hogy Rimócon a jellemzően romák lakta utcák a település elkülönült, magasabban fekvő részén találhatóak. Ide csak a kerékpárt tolvaj lehet eljuttatni, továbbá az utak állapota is igen rossz. Ebből a Helsinki Bizottság érvelése szerint ismét csak arra lehet következtetni, hogy a kerékpárral közlekedő romák aránya nagyságrendekkel alacsonyabb, mint a nem roma kerékpárosok száma, hiszen azok, akik sík terpen laknak, minden bizonnyal inkább használnak kerékpárt, mint azok, akik rossz állapotú, meredek utak tetején laknak. A helyszíni látogatást tevő MHB-munkatárs egyéni percepciója sem erősítette meg azt az esetleges hivatkozási alapot, hogy

kizárólag romák használnák kerékpárt a településen.

Ebből következően – érvel a Magyar Helsinki Bizottság – feltételezhető, hogy miután (függetlenül a használóik etnikai hovatartozásától) a kerékpárok igen nagy része nem megfelelően felszerelt, nagy valószínűséggel bármikor találhatnak a rendőrök olyan okot, amely miatt a megállított kerékpárost megbüntethetik. Ha tehát a helyszíni bírsággal sújtott személyek között a lakosság számához vetített arányukhoz képest nagyobb a romák aránya, az azt jelenti, hogy a rendőrök elsődlegesen a romákat állítják meg és ellenőrzik, ami közvetlen hátrányos megkülönböztetésre mutat.

A JOGI ÉRVELÉS

Az Egyenlő Bánásmód Hatóság elé terjesztett beadványban a Magyar Helsinki Bizottság a rimóci roma lakosokat érő, a kerékpár-felszerelés hiánya miatti rendőri fellépés aránytalanságában megjelenő hátrányos megkülönböztetést rója a rendőrség terhére. A hátrány és a védett tulajdonság közötti okozati összefüggést a statisztikai adatok mellett a más típusú szabálysértésekre vonatkozó adatokkal és a Szécsényi kistérség más településein tapasztalt jellemzőkkel valószínűsíti. Érvelésében az MHB kifejti, hogy bár önmagában értelemszerűen nem jogszerűtlen, ha a kerékpárok kötelező tartozékaira vonatkozó szabályok megsértőit a rendőrség joghátránnyal sújtja, amennyiben az egyedi intézkedésekből összeadó szankcionálási gyakorlat ésszerűen alá nem támasztható etnikai aránytalanságot mutat, az a csoport egésze (és ekként szükségszerűen az ahhoz tartozó

AZ ELJÁRÁS SORÁN ALKALMAZOTT STRATÉGIA ÉS AZ ÉRVELÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ VIZSGÁLATI MÓDSZERTAN EGYARÁNT UNIKUS.

egyének) vonatkozásában nyilvánvaló és – az intézkedésre kiválasztás illegitim szempontjai miatt – jogszerűtlen hátrányt valósít meg. Az antidiszkriminációs törvény (Ebkvtv.) 7. § (2) bekezdése szerint nemcsak egyedi intézke-

dés, mulasztás vagy utasítás, hanem gyakorlat is sértheti az egyenlő bánásmód követelményét. Ennek következtében az MHB szerint a rendőrségnek a vizsgált időszakban alkalmazott intézkedései – mint gyakorlat – vizsgálhatók az Ebkvtv. rendelkezései szempontjából. A Magyar Helsinki Bizottság érvelése szerint a fentiek alapján megállapítható az egyenlő bánásmód követelményének közvetlen hátrányos megkülönböztetés formájában történő megsértése, hiszen a rimóci lakosság roma részével szemben a rendőrség aránytalan intézkedési gyakorlatot folytat. A beadvány szerint a kerékpárt haszná-

ló rimóci személyekkel kapcsolatos intézkedések esetében tételezhető okozati összefüggés az érintettek etnikai hovatartozása és a velük szemben alkalmazott rendőri fellépés között. Arra való tekintettel, hogy a kerékpárok felszerelése általánosan nem megfelelő, azonban a rendőrök a romákat jelentősen nagyobb arányban szankcionálják (aminek eredményeként a helyszíni bírsággal sújtott személyek között számszerűen többen és a lakosságbeli számarányukhoz képest is jelentősen nagyobb arányban vannak romák), a Helsinki Bizottság beadványa szerint a rendőrségi gyakorlat a romákkal szemben közvetlen hátrányos megkülönböztetést valósít meg.

Mihály István Nógrád megyei rendőrfőkapitány 2012. március 19-én kelt észrevételében azt írja, hogy *„kénytelen elfogadni azt [...], hogy bizonyos tények, körülmények, adatok egyfajta [...] csoportosítása közvetíthet olyan információt [a rendőrség számára], mely indokoltá teheti az Egyenlő Bánásmód Hatóság érdeklődéskörébe vágó jogalkalmazási gyakorlatokat érintő egyfajta orientatív információk áramoltatását”*. Mindazonáltal, a rendőrség azon az alapon támadja az MHB beadványában foglaltakat, hogy *„egy személy roma nemzetiséghez való tartozását kizárólag az érintett személy nyilatkozata alapján lehet megítélni”*.

Ebben az eljárásban is felmerült tehát annak a nehézsége, hogy hogyan is határozható meg az, hogy ki számít romának. Ezt a jelenséget nevezhetjük a rasszizmus Murphy-törvényének: amennyiben kirekesztő, diszkriminatív szándék vezérli az elkövetőket, részükről semmilyen definíciós probléma nem szokott felmerülni a sértett csoport, illetve a csoport tagjainak meghatározásakor. Az adatvédelmi szabályok sajátos értelmezését a hatóságok pedig gyakran arra használják fel, hogy akadályozzák a jogvédelmet: úgy tesznek, mintha az elkövetett jogsértések – és maguk is – színvakok lennének, holott az etnikai adatok figyelembe vétele éppen hogy a sérelmet szenvedett közösség védelmét szolgálja. Így az adatvédelem és a faji, etnikai, nemzetiségi kategóriák értelmezése továbbra is a jogvédők és a jogalkalmazók problémája.

A jelenség legekleatásabb bizonyítéka a rasszista indíttatású, gyűlöletvezérelt bűncselekmények elleni fellépés elmaradása; pontosabban az, hogy a fellépés elmaradását a jogi szabályozás sajátosságaira történő hivatkozással indokolják.²⁰ Az iskolai szegregáció megszüntetéséért indított perek alperesei (azaz a felperesek szerint diszkriminatív gyakorlatot folytató, perbe fogott oktatási intézmények) is szinte minden

esetben hasonló érveléssel éltek; mondván, hogy az adatvédelmi törvény értelmében az etnikai hovatartozás megállapítására csakis önbevallás, azaz az érintett befolyásmentes, önkéntes elhatározáson alapuló nyilatkozata alapján kerülhet sor. Tehát például roma etnikai hovatartozását minden személy kizárólag egyénileg, az adatvédelmi törvényben a különleges adatokra előírt formában vallhatja meg, így erről a hatóságoknak semmilyen formában nem lehet tudomása. Az első lépés az volt, amikor, az Esélyt a Hátrányos Gyermeknek Alapítvány által 2006-ban Hajdúhadház Város Önkormányzata, valamint két általa fenntartott iskola ellen indított eljárásban a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság elfogadta azt a szakértői véleményt, amely egy, a helyi cigány kisebbségi önkormányzat – az érintetteket kivétel nélkül személyesen ismerő – tagjaiból összeállított bizottságot kért fel arra, hogy az iskolában tanuló gyermekek neve és lakcíme alapján határozzák meg, hogy kit tekintenek romának. Az ügyben ezután a személyek beazonosítására alkalmas adatokat elhagyva kalku-

lálták ki – egyes iskolákra lebontva – a roma és nem roma diákok százalékos arányát. Az alperes állami szervezetek egyaránt vitatták az etnikai hovatartozásra vonatkozóan ily módon megszerzett adatok jogszerűségét és felhasználhatóságát; mondván, hogy az etnikai hovatartozásnak a helyi roma vezetők adatszolgáltatásán alapuló meghatározása

nem bizonyító erejű, és a személyiségnek a lakcím egyáltalán nem lényeges eleme, így az etnikai hovatartozás beazonosítására sem lehet alkalmas. A felperes azt hangsúlyozta,²¹ hogy az általa hivatkozott adatok azért nem jogellenesen kezelt különleges adatok, mert a helyi választott roma vezetők hivatalos ismeretei alapján határozták meg, hogy kit ismernek, illetve hogy kit tekintenek (feltételeznek) romának, ráadásul végső soron a természetes személyek azonosítására alkalmatlan módon, statisztikai adatokká dolgozva szolgáltatott információt, hiszen a perben már nem voltak beazonosíthatóak a diákok személyes adatai. A felperes álláspontja szerint az adatvédelmi rendelkezéseken túl annak is jelentősége van, hogy a kisebbségi (a hatályos törvény szóhasználatában: nemzetiségi) törvény értelmében a kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata saját közösségük érdekeinek védelme; és felteszi a kérdést, hogy vajon ellátható-e ez az érdekvédelmi feladat anélkül, hogy a roma kisebbségi önkormányzat tagjai tudnák, hogy kik azok, akiknek az érdekében fellépnek. Álláspontja szerint

A LEFOLYTATOTT BIZONYÍTÁSI ELJÁRÁSBAN MEGÁLLAPÍTÁST NYERT, HOGY AZ ÖNMAGUKBAN JOGSZERŰ ÉS SZAKSZERŰ EGYEDI RENDŐRI INTÉZKEDÉSEK ÖSSZEADÓDÓ HATÁSA ETNIKAI ARÁNYTALANSÁGOK ELŐIDÉZÉSÉHEZ VEZETHETETT

a hajdúhadházi cigány kisebbségi önkormányzat tagjai napi kapcsolatban állnak a helyi roma közösség tagjaival, a telepeken velük együtt élnek, az alperesek ügyintézői és tanárai előtt pedig naponta képviselik a roma gyerekek érdekeit. Hosszú évek tapasztalata alapján nem csupán arról vannak információik, hogy ki tekinti magát romának, hanem arról is, hogy kiket tekintenek az alperesek romának. Az eljáró bíró mérföldkőnek tekinthető ítéletében²² a felperesnek adott igazat, és amellett, hogy az ügyben megállapította a jogellenes elkülönítés és a hátrányos megkülönböztetés tényét, az etnikai hovartartozás meghatározására alkalmazott módszertant is elfogadta.

Itt érdemes megemlíteni a 2007–2008-ban a Magyar Helsinki Bizottság által az Országos Rendőrfőkapitánysággal és a Rendőrtiszti Főiskolával együttműködésben megvalósított „Hatékony igazoltatási stratégiák” elnevezésű, a magyar rendőrség igazoltatási gyakorlatában az etnikai profilalkotás gyakorlatát vizsgáló kutatás módszertanát, amelyet az adatvédelmi és a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok biztosa véleményezett és hagyott jóvá. A kutatás során a rendőrök egy formanyomtatványon saját percepciójuk alapján rögzítették az igazoltatott etnikai hovartartozását.²³ A formanyomtatványok alapján az MHB arra vonatkozóan tudott következtetést levonni, hogy a romákat gyakrabban igazoltatják-e, mint a többségi etnikumhoz tartozókat. A kutatás²⁴ megállapításai szerint a romáknak háromszor nagyobb esélye van, hogy igazoltatják őket, mint a nem romáknak, a velük szemben való intézkedés azonban nem eredményesebb – vagyis nem indul több eljárás –, mint a nem romákkal szemben.

Visszatérve a rimóci ügyre, az adatvédelmi problémával kapcsolatban a Magyar Helsinki Bizottság rámutatott, hogy a jogsértés a rendőrök percepcióján alapuló megkülönböztető bánásmód alapján is megállapítható, és ezt (utalva pl. az EBH 461/2010 számú, iskolai szegregációval kapcsolatos ügyére²⁵ vagy a Debreceni Ítéltábla fenti ügyben hozott ítéletére²⁶) az EBH és a bíróságok gyakorlata is egyértelműen elfogadja. Kifejtette emellett, hogy amennyiben kizárólag az önbevalláson alapuló etnikai származást, illetve nemzetiséghez való tartozást ismernénk el mint a védett tulajdonság fennállására vonatkozó valószínűsítést, akkor a nem egyedi panaszosok, a közérdekű igényérvényesítést kezdeményező jogérvényesítési lehetősége kiüresedne, hiszen a jogsérelmet szenvedett személyektől, illetve ezen belül is csak az érintett csoporthoz tartozó, beazonosítható egyénektől csupán rendkívüli nehézségek árán lehetne a védett tulajdonságra vonatkozó nyilatkozatot beszerezni; a jövőbeni jogsértés ve-

szélye vonatkozásában pedig nyilvánvalóan lehetetlen az érintettek nyilatkozatának beszerzése.

Továbbá, az Ebktv. alapján nem csak akkor valósul meg az egyenlő bánásmód megsértése, ha a védett tulajdonsággal ténylegesen rendelkező személyeket ér hátrány, hanem azokban az esetekben is, amikor a védett tulajdonság meglétét a hátrányos megkülönböztetést alkalmazó személy vagy szervezet – akár alaptalanul is – csupán feltételezi, és a hátrány alkalmazásának oka e feltételezés. A rimóci ügyben a megbírságolt kerékpárosok nagy részét a környezetükben élők, így az eljáró rendőrök is, romaként azonosították, tehát az egyenlő bánásmód megsértése abban az esetben is fennállhatna, ha adott esetben egyetlen bírsággal sújtott személy sem vallaná magát roma származásúnak.

AZ EGYEZSÉG

Az ügy végül egyezséggel²⁷ zárult. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság által jóváhagyott egyezés szerint *„a lefolytatott bizonyítási eljárásban megállapítást nyert, hogy az önmagukban jogszerű és szakszerű egyedi rendőri intézkedések összeadódó hatása etnikai aránytalanságok előidézéséhez vezethetett, ami ugyanakkor az egyedi rendőri intézkedések vizsgálata alapján a főkapitányság részéről – a helyszíni bírsággal sújtott személyek nemzetiségi hovartartozására vonatkozó adatok kezeléséhez szükséges törvényi felbatalmazás, és így az erre vonatkozó adatok ismeretének hiányában – nem volt feltárható és ezáltal észlelhető. A fentiek jövőbeli elkerülése érdekében, azért, hogy a cigány nemzetiséghez tartozó személyek egyenlő bánásmóddal való joga megfelelően érvényesüljön, a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság a következő lépéseket teszi meg”: (i) a Szécsényi kistérségben közterületi szolgálatot teljesítő állományból legalább 5 rendőrt, továbbá a főkapitányság teljes területéről további legalább 15 rendőrt delegál az Egyenlő Bánásmód Hatóság által tartott háromnapos antidiszkriminációs tréningre; (ii) a főkapitányság-vezető az egyezés tartalmát az intraneten keresztül megismerteti a Nógrád megyei rendőri vezetőkkel, továbbá az állomány számára is megismerhetővé teszi, és felhívja az állomány figyelmét az egyenlő bánásmód követelményének betartására, illetve az antidiszkriminációs törvény rendelkezéseinek megismerésére; (iii) a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság két éven keresztül – külön felhívás nélkül – rendelkezésre bocsátja a Szécsényi kistérség területén végrehajtott kerékpáros szabálysértések miatt kiszabott helyszíni bírságokról kiállított nyomtatványok másolatát, és rendelkezésre áll a nyomtatványok adatai alapján készített elemzés megtárgya-*

lására, amelybe igény szerint a Magyar Helsinki Bizottság bevonható; (iv) a megyei baleset-megelőzési bizottság vállalja, hogy a kerékpárokhoz az előírt és szükséges eszközöket (csengő, első és hátsó világítás, láthatósági mellény) biztosítja a nemzetiségi önkormányzat számára, valamint részt vesz a kerékpáros közlekedéssel kapcsolatos elméleti oktatásban. A felek megállapodtak abban is, hogy a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság és a Magyar Helsinki Bizottság az ügy és annak részletei vonatkozásában korlátozás nélkül tehet nyilatkozatot, vagy fordulhat a nyilvánossághoz az egyezség szellemében. Ennek keretében az eljárás alapját jelentő probléma a közvéleménnyel megismertethető, a Magyar Helsinki Bizottság által az eljárás során gyűjtött és elemzett adatok – összesített, személyazonosításra nem alkalmas formában – nyilvánosságra hozhatók; úgy, hogy a kommunikáció során a Helsinki Bizottságnak jeleznie kell: a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság terhére nem nyert megállapítást az egyenlő bánásmód követelményének megsértése, valamint a rendőrség az egyezségben meghatározott lépések megtételét vállalta.

JEGYZETEK

1. Az írás során a „roma” és „nem roma” kifejezések külön kifejtés nélkül a percepció által meghatározott – a közösség, illetve a rendőrök által számontartott, feltételezett – nemzetiségi hovatartozásra értendők.
2. EBH/865/2011.
3. 2003. évi CXXV. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebkvt.).
4. Lásd: 30/1992, 36/1994, 18/2004, 95/2008, és 96/2008 sz. AB határozatokat.
5. Bővebben lásd: PAP András László: A Legfelsőbb Bíróság ítélete az Egyenlő Bánásmód Hatóság határozatának hatályon kívül helyezéséről. Zaklatásnak minősülhet-e egy polgármester rasszista megnyilatkozása? *Jogesetek Magyarazata* 3, 2012/1.
6. Bővebben lásd M. TÓTH Balázs – PAP András László: *A hatékonyság mítosza. Az etnikai profilalkotás alkotmányos és rendészeti kérdőjelei*, Budapest, 2012, L'Harmattan.
7. Lásd TATÁR László: Profilalkotás a bűnüldözésben, in *Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára*, szerk. KORINEK László – KŐHALMI László – HERKE Csongor, Pécs, PTE ÁJK, 2004, 177–181.
8. Az eljárásban felvett legfontosabb adatokat lásd: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/EBH_eljaras_adatok.pdf
9. Lásd itt: www.esely.org/kiadvanyok/2006_4/BASS.pdf
10. www.gyerekesely.hu
11. A cikk további részében a „roma” (valamint a „nem roma”) kifejezés külön kifejtés nélkül a percepció által meghatározott – a közösség, illetve a rendőrök által számontartott, feltételezett – nemzetiségi hovatartozásra értendő.
12. Lásd például az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermekekért Alapítvány által alkalmazott és a bíróság által elfogadott érvelést, illetve valószínűsítést a Debreceni ítélőtábla Pf.20.683/2005/7. számú ítéletében: http://www.cfcf.hu/hajduhadhaz_hu.html
13. Érdemes megemlíteni, hogy a felszerelés hiánya miatt megállapított bírságok összege meglehetősen következetlenül alakul, egyes bírságok azonban retorziós szándékra utalnak. A legmagasabb bírságösszeget, 20.000 forintot három alkalommal szabták ki: kétszer csengőhiány(!) miatt, egy alkalommal pedig azért, mert az eljárás alá vont személy elengedett kormányval biciklizett. Mindhárom szankcionált személy valószínűsíthetően roma származású. Az a két személy, akit a csengőhasználat miatt bírságoltak ilyen összegre, rimóci illetőségű, és nincs adat arra, hogy a vizsgált időszakban a kérdéses bírságolást megelőzően szabtak volna ki velük szemben bírságot (azaz a maximális bírság kiszabásának oka nem lehetett a „visszaesés”). Egy alkalommal 19.000 forintos helyszíni bírságot szabtak ki, szintén rimóci illetőségű, valószínűsíthetően roma személlyel szemben, akinek sem csengője, sem első lámpája nem volt. A vizsgált időszakban neki sem volt korábbi bírsága.
14. A KSH adatai szerint 12%, az ELTE mérése alapján 50%.
15. A KSH adatai szerint 3,7%, az ELTE mérése alapján 15%.
16. Kb. 1700 lakos; a romák aránya a KSH szerint 13%, az ELTE mérőszámai alapján 25%; a bírságok száma: 37 db.
17. Érdemes megemlíteni, hogy a rendőrség az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) által kiadott húsvéti feladatterv alapján megyei feladattervet hajtott végre, amelynek célja három héten át (amely időszak a vizsgálat alá vont nyolc hónapba esik) a kerékpárosok fokozott ellenőrzése volt a személyi sérüléssel járó közlekedési balesetek visszaszorítása érdekében. Ebben az időszakban számarányában több bírságot szabott ki a rendőrség, azonban a bírságoltak lakhelye vagy származása nem mutat jelentős eltérést a feladatterven kívüli időszakhoz képest. Tehát a romákkal szemben jelentősen gyakrabban kiszabott bírság előfordulását nem magyarázza a fokozott ellenőrzés, nem emiatt alakul ki a nemzetiségi csoportok közötti különbség.

A célkitűzést mellesleg a rendőrségi kimutatásokból leszűrhető bírságolási gyakorlat nem tükrözi, hiszen nagyságrendekkel nagyobb mértékben szabtak ki a rendőrök a kerékpár felszereltségének hiánya miatt bírságot, mint ittas járművezetés következtében. Ez a gyakorlat nem illeszkedik ahhoz a feltételezéshez sem, hogy az ittas kerékpározás nagyságrendileg balesetveszélyesebb, mint a hiányos felszereléssel való biciklizés. Az arányok tehát ismételten a közvetlen hátrányos megkülönböztetésre engednek következtetni.

18. http://www.police.hu/nograd/aktualis/ngr_20120216_04.html
19. www.express.hu
20. A témáról bővebben lásd BALOGH Lídia – PAP András László: A homofób és transzfób indíttatású gyűlöletbűncselekmények előfordulása, valamint a jogi fellépés keretei Magyarországon, in *Homofóbia Magyarországon*, szerk. TAKÁCS Judit, Budapest, L'Harmattan, 2011. 128–139.
21. Farkas Lilla, az ügyben felperesi képviselőként eljáró ügyvéd személyes közlése és a periratok alapján.
22. 6.P. 20.341/2006/50 számú, első fokú, nem jogerős ítélet.
23. Bővebben lásd KÁDÁR András Kristóf – MOLDOVA Zsófia – M. TÓTH Balázs – PAP András László: Igazolt igazoltatás, *Rendészeti Szemle*, 2008/5, 106–132; M. TÓTH Balázs – PAP András László: Etnikai profilalkotás a magyar rendőrség igazoltatási gyakorlatában, in *Lejtős pálya – Az antidiszkriminációs és esélyegyenlőségi szabályozásról* (második, javított kiadás), szerk. MAJTÉNYI Balázs, Föld-rész könyvek, Budapest, L'Harmattan, 2009. 111–134., KÁDÁR András Kristóf – M. TÓTH Balázs – PAP András László: Diszkrimináció az igazoltatási gyakorlatban – egy empirikus kutatás eredményei, *Rendészeti Szemle*, 2009/9. 50–67, valamint M. TÓTH Balázs: Az etnikai profilalkotás a bűnmegelőzésben és a bűnüldözésben (PhD-értekezés), Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Doktori Iskola, 2011. 175–206.
24. Lásd: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_STEPSS_HU.pdf
25. Az ügy összefoglalóját lásd: <http://www.egyenlobanasmod.hu/jogesetek/hu/461-2010.pdf>
26. Lásd: http://www.cfcf.hu/hajduhadhaz_hu.html
27. Az egyezés teljes szövegét lásd: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Egyezseg_NMRFK_Helsinki.pdf